

VanderWielenlezing2012

Alexander Rinnooy Kan

**over het stimuleren van
maatschappelijke en
bestuurlijke participatie**

Met een inleiding van Teunis Wagenaar

donderdag 12 april 2012
Historisch Centrum Leeuwarden

VanderWielenlezing2012

Teunis Wagenaar, lid College van Bestuur O2G2, openbaar onderwijs groep Groningen Hoogopgeleide burgers; wordt de samenleving er beter van?	3
Van der Wielenlezing 2012 Alexander Rinnooy Kan, voorzitter Sociaal-Economische Raad Zonder diploma geen toegang? Voor bestuur en samenleving telt elk talent!	8
Vragenronde Van der Wielenlezing 2012.....	15

Hoogopgeleide burgers; wordt de samenleving er beter van?

'Zonder diploma geen toegang!' Het lijkt een verontrustende titel. Het benadrukt het belang van onderwijs en diploma's. Ik zit nu bijna 30 jaar in het onderwijs en heb daar veel gezien; groeide van leraar huishoudschool (LHNO) en leraar mavo, tot adjunct, lid centrale directie na de fusiegolf en bestuurder van Singelland in Drachten. Nu zit ik in het College van Bestuur van O2G2 in Groningen: een organisatie voor primair, speciaal en voortgezet onderwijs, 16.000 leerlingen en 2100 medewerkers.

Ik wilde beginnen met een vraag: wie van u heeft een HBO- of academische opleiding? *(het merendeel van de aanwezigen steekt zijn hand op, red.)*

Aanvankelijk wilde ik vragen naar het aantal aanwezige lager opgeleiden. Maar ik bedacht me dat dan de minderheid zijn hand zou moeten opsteken. Dat leek me niet zo'n goed idee. Waarom eigenlijk niet? Is een lagere opleiding een taboe voor leidinggevenden? En wat zegt dat over het hebben en ontwikkelen van competenties? Als een goede opleiding zo belangrijk en overheersend is, in hoeverre sluiten we dan nog aan bij de ideeën en denkbeelden van de mensen met lagere opleidingen? Zie hier een korte weergave van het centrale thema vanmiddag. Hoogopgeleide burgers: wordt de samenleving er beter van?

En toch, hoe anders was het pakweg 75 jaar geleden *(Wagenaar toont een dia van zijn vader en moeder, red.)*. Mijn ouders, allebei uit een boerengezin, opgegroeid na de tweede WO waar hard werken en de opbouw van Nederland centraal stonden. Mijn moeder, slim, was een meisje en mocht niet verder leren. Mijn vader moest al snel de boerderij overnemen en mocht naar de winterland-

bouwschool. Dan was er tijd om te leren; in de zomer moest je gewoon hard werken. Maar verder mocht hij niet en zeker niet na het vroegtijdig overlijden van zijn vader. De boerderij moest worden overgenomen. Mijn vader heeft twee broers die 16 en 20 jaar jonger zijn dan hij. Hoe anders ging het al bij hen. Zij mochten naar de ULO, HBS en zijn beiden universitair afgestudeerd en kregen mooie banen later. U kunt zich wellicht ook voorstellen dat mijn broer en ik zeer werden gestimuleerd om door te leren en te studeren. Wij kregen wat mijn ouders was ontzegd! Een leuke anekdote in dat verband: in de keuken op de plank achter de beschuitbus bewaarde mijn moeder een schriftje. Elke dag bij thuiskomst, kregen wij de vraag: "En? Nog cijfers gehaald?" Die hield ze nauwkeurig bij in dat schriftje. Elke dag werden de gemiddelden uitgerekend. Destijds verfoeide ik dat natuurlijk, maar nu - terugkijkend - ben ik haar zo dankbaar voor die stimulans en volharding.

Begrijp me goed: het kunnen leren en mogen leren is een groot goed. De heren Van der Wielen hebben hun best gedaan voor die maatschappelijke ontwikkeling bij de Volkshogeschool in Bakkeveen; de verheffing van de lagere maatschappelijke klasse.

Ik neem u even mee terug in de geschiedenis en ga terug naar het oude Griekenland. Daar had men een democratie, anders dan wij nu kennen. Er werd geregeerd door het volk dat mee kon stemmen in de ekklesia (= *volksvergadering, red.*) en de boule (= *een verkozen raad van burgers, aangesteld om de stad te beheren, red.*) en dat is zich gaan ontwikkelen naar regeren vóór het volk. Is dat erg? Naar de ideeën van Plato in het geheel niet: zijn ideale staat beschrijft hij als een Platoonse meritocratie: een land dat wordt geleid door zeer goed opgeleide professionals, een intellectueel keurkorps.

Ik neem een reuzenstap. Bij het begin van onze parlementaire democratie in Nederland werd men in het parlement gekozen op basis van sociale klasse en welstand. Nu is dat hoofdzakelijk op basis van opleiding. Eerst nog in combinatie met een maatschappelijke loopbaan, nu nog deels, gezien ook het aandeel jonge mensen in het parlement. Het vraagstuk vanmiddag gaat over de binding en verbinding in de samenleving en in het bijzonder de legitimiteit van de besluitvorming. Kan het zijn dat het onderscheid in opleiding een schaduwkant heeft waar het gaat om de binding in de hedendaagse samenleving met al zijn vormen van informatie, sociale media en besluitvorming? En wat is daarbij de rol van het onderwijs?

Laten we eerst eens kijken naar de stand van zaken in het onderwijs. Het is gelukkig zo dat steeds meer jongeren meer en langer onderwijs volgen. Daar is in de wetgeving ook nadrukkelijk op ingezet. Bij de jongere kinderen starten we eerder: de kleuterschool van vroeger is echt onderwijs geworden. Spel is belangrijk, maar de discussie over een starttoets wordt ook gevoerd. Aan de andere kant wordt gediscussieerd om de leerplicht te verhogen tot 21 jaar. In het Verdrag van Lissabon hebben de Europese landen afgesproken de onderwijsuitval te bestrijden en te zorgen voor een hoog percentage startkwalificaties. Allemaal voorbeelden van hoe belangrijk onderwijs en een goede opleiding zijn.

	Opleiding		
	Laag	Middelbaar	Hoog
Nederland	29	42	28
Finland	23	43	34
Zweden	17	48	34
België	35	34	30
VK	15	56	29
Frankrijk	25	41	34
Duitsland	16	58	25
VS	13	49	38

Ter illustratie enkele percentages. Het aantal hoogopgeleiden is in ons land weliswaar enorm gegroeid, maar de verwachting is ook dat deze cijfers niet noemenswaardig meer gaan veranderen. Dit betekent dat een derde deel van de Nederlandse bevol-

king (29%) laagopgeleid blijft en 2/3 deel laag- en middelbaar opgeleid (29+42=71%). In het Noorden is er meer aan de hand. Met name in Friesland en in Drenthe is het aantal hoogopgeleiden significant veel lager dan het landelijk gemiddelde van 28%, namelijk respectievelijk 22% en 19%. Groningen zit op het gemiddelde. Het aantal laagopgeleiden in het Noorden is conform het landelijk gemiddelde. Ook de onderwijsopbrengsten in het Noorden lopen achter. Eerst in het basisonderwijs, en dat verlegt zich nu naar het voortgezet onderwijs, vooral in de provincies Friesland en Groningen. Drenthe doet het wel goed. Onlangs is er een analyse gemaakt van de achterstanden in het voortgezet onderwijs. Kort samengevat: de resultaten bij vooral HAVO en VWO blijven in de noordelijke provincies ver achter bij de landelijke resultaten. We spreken dan over de inspectie-indicatoren als onder- en bovenbouwrendement, lage gemiddelden bij examens - waarbij er ook nog sprake is van een groot verschil tussen het eigen schoolexamen en het landelijk examen. Mijn analyse is dat dit wordt veroorzaakt door:

- te weinig onderwijstijd en instructie
- te weinig ambitie bij jongeren en gezinnen
- een gebrek aan zelfvertrouwen.

Vooraf dat gebrek aan ambitie, zeg maar de zeszescultuur, is mij een doorn in het oog. 'Houd het maar zoals het is; het is zo goed genoeg; als we het maar goed en gezellig met elkaar hebben; als de kinderen het maar leuk vinden', zeggen de ouders hier veel. Dat is begrijpelijk, maar daarmee reddend we het niet. Ik pleit voor meer ambitie in het Noorden, meer ondernemerschap. We moeten de lat hoger leggen. Het hoeft niet altijd 'noflik' (*Fries voor gemakkelijk, comfortabel, red.*) te zijn. Ook pleit ik er als geboren en getogen Fries voor dat we respectvol omgaan met natuur en cultuur. Het is soms moeilijk het juiste evenwicht te vinden, maar ambitie en respect kunnen ook hand in hand gaan. Ik vind mijn voetbalclub sc Heerenveen daarvan nog altijd een lichtend voorbeeld. Dicht bij de mensen, maar vol ambitie!! Dat vraagt wel lef en visie. Tegelijkertijd blijft draagvlak bij de inwoners, of bij de medewerkers in de organisatie, een wezenlijke voorwaarde

om echt stappen vooruit te kunnen zetten. Hier stuiten we op een schijnbare tegenstelling. Mark Bovens en Anchrit Wille beschrijven in het lezenswaardige boekje *'Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie'* de steeds groter wordende kloof tussen de politiek en de burgers en dan vooral de lager opgeleide burgers. Zij stellen zelfs dat opleiding bepalend is voor de toegang tot de politieke en maatschappelijke elite en dat je bijna uitsluitend invloed hebt, mits je HBO- of academisch bent opgeleid. De socioloog Michael Young gebruikt in *'The rise of the meritocratie'* hierbij de formule: $IQ + \text{effort} = \text{merit}$. De meest intelligente mensen die zich inspinnen hebben het voor het zeggen. Komt dat niet heel dicht bij de beginselen van Plato? Ja, zult u zeggen, maar deze mensen worden toch gekozen en dat is toch de kern van de democratie? Dat is gedeeltelijk waar, lijkt me, maar vertegenwoordigen zij ook de lager opgeleiden en zijn ze herkenbaar als volksvertegenwoordigers?

Bovens en Wille geven een mooi voorbeeld uit de vakbeweging met de laatste twee leiders Herman Bode en Agnes Jongerius. Bode, archetype van de gestaalde vakbondsman, met een loopbaan als getouwenpoetser die via kadercursussen is opgeklommen. Herkenbaar voor de achterban met zijn sonore stem. En dan Agnes Jongerius. Zoals ze zelf zegt een brave gymnasiaste en studiebol, cum laude afgestudeerd in geschiedenis en helemaal de FNV doorgetrokken om als voorzitter te eindigen. Zij had wel de mogelijkheid te studeren, Bode niet. Maar wat zegt dit nu over de herkenbaarheid voor de achterban en het draagvlak? Zitten we hier ook niet bij de kern van de problematiek van de vakbondsorganisaties! Hoe kun je je leden het beste vertegenwoordigen en welke stijl hanteer je daarbij? Is het niet typerend dat juist bij die vakbonden met relatief veel laaggeschoolde arbeiders, de leden zich niet meer herkennen in de leiding van de vakbond?

En hoe zit dit dan in de huidige politieke setting? Ook de Tweede Kamer bevestigt het beeld: 85% hoogopgeleid en 15% middelbaar.

Deze trend is ook zichtbaar bij de Eerste Kamer of de leden van het Kabinet. De fractie van de PVV heeft de laagst opgeleiden: 10 academisch, 9 HBO en 5 middelbaar opgeleid, waaronder Geert Wilders. Maakt dit dan uit voor het draagvlak? Bovens en Wille hebben daarvoor een verdienstelijke analyse gemaakt. In hun definitie van het politieke ambt, schetsen zij een politieke en maatschappelijke elite met een gemeenschappelijk academisch referentiekader dat wellicht ver af staat van de maatschappelijke werkelijkheid zoals die zeker door de lager opgeleiden wordt ervaren.

Ter illustratie een aantal voorbeelden.

Allereerst is er een verschil tussen laag- en hoogopgeleiden wat betreft de onderwerpen die die men belangrijk vindt. Er zijn vier brandende kwesties op dit moment waarbij die verschillen echt zichtbaar zijn:

1. Immigratie en integratie. Lager opgeleiden staan een veel hardere koers voor dan hoogopgeleiden.
2. Criminaliteit. Lager opgeleiden maken zich hier meer zorgen over en vinden dat er meer en harder moet worden gestraft.
3. De Europese eenwording. Hoger opgeleiden staan hier veel positiever tegenover en hebben gemiddeld ook meer belangen.
4. Staatkundige hervormingen. Laagopgeleiden hebben meer belang bij en voorkeur voor de meer directe vormen van democratie.

Verder stellen hoogopgeleiden meer belang in milieuzaken en morele kwesties.

Daarnaast is er sprake van een behoorlijk verschil in politieke participatie tussen laag- en hoogopgeleiden. Niet alleen zijn de hoogopgeleiden actiever, maar zij weten ook beter de wegen te bewandelen en invloed uit te oefenen op de besluitvorming. Deze combinatie van verschil in onderwerpen, oplossingsrichtingen en politieke participatie geven mijns inziens stof tot nadenken.

Is er ook sprake van minder vertrouwen in overheid en politiek? Het gaat hier om de zogenaamde disaffectiehypothese: burgers krijgen steeds minder vertrouwen in overheid en politiek, omdat zij zich in toenemende mate buitengesloten voelen van een zin-

volle politieke en maatschappelijke participatie. Het antwoord is ja! Uit studies van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeeringsbeleid en het SCP (*Interdepartementaal Wetenschappelijk Instituut, red.*) blijkt dat van alle sociaal-demografische kenmerken het opleidingsniveau samenhangt met de mate van ontevredenheid over maatschappij en politiek. Laagopgeleiden zijn dubbel zo ontevreden over de politiek en samenleving als hoogopgeleiden en ze zijn veel cynischer. Bovendien vinden lager opgeleiden dat er slecht naar hen wordt geluisterd. Uit cijfers blijkt, maar deze zijn nog niet zo hard onderbouwd, dat lager opgeleiden zich machtelozer zijn gaan voelen. Maar, mijn stelling is: er is geen sprake van een kloof tussen de burger en de politiek, maar er is een kloof tussen burgers onderling. Er is een kloof tussen academici met veel vertrouwen in de politiek en de mogelijkheden deze te beïnvloeden en de laagopgeleiden die zich genegeerd voelen of niet meedoen in de belangrijke politieke en sociale netwerken. Vanuit dit gezichtspunt is de opkomst van partijen als LPF, TON en vooral PVV ook verklaarbaar. Op drie van de vier genoemde politieke thema's onderscheidt de PVV zich. Immigratie, criminaliteit en Europa zijn de thema's van Henk en Ingrid! Is de conclusie dan dat we de PVV nodig hebben om een vertaling te maken naar de lagere opgeleiden? Kunnen we ook op andere manieren de ontwikkeling van de meritocratie tegen gaan? Ik ga daarvoor naar mijn vak: het onderwijs.

Naast de vele goede zaken in het onderwijs in Nederland is het wel opvallend dat we veel categorieën hebben en opsplitsingen: bijzonder en openbaar onderwijs, VMBO en HAVO/VWO en dan nog een grote categorie speciaal onderwijs. Kinderen die afwijkend zijn, zetten we apart of bij elkaar in een andere school. Het zijn niet vergelijkbare splitsingen. Ik ben geen tegenstander van bij-

zonder onderwijs, maar heb mijn hele leven bewust gekozen voor het openbaar onderwijs. De samenleving in zijn meest brede en gedifferentieerde vorm ontmoet elkaar hier. Maar in het hele onderwijs, ook in het openbaar onderwijs, zorgen we ervoor dat de leerlingen die beter kunnen leren, worden afgezonderd van de leerlingen die minder goed kunnen leren. Gymnasia, Havo/VWO-scholen groeien als kool en VMBO-scholen hebben het moeilijk. Ook schoolleiders doen verder mee aan het apart zetten van leerlingen die minder goed leren. De oude Mavo wordt weer uit het VMBO gehaald, zodat de leerlingen van de Beroepsbegeleide Leerweg (BBL) en Kader Beroepsgerichte Leerweg, ofwel de oude LHNO en technische school, weer apart zitten. Maar het onderscheid gaat verder. Het Praktijkonderwijs is nog een stapje lager en staat vaak ook weer apart. Hier start dus eigenlijk de opbouw van de meritocratie: de hoogste en laagste IQ's zetten we bij elkaar! De middenschool¹ heeft het destijds niet gehaald, op een enkele uitzondering na. De vraag is trouwens ook niet óf we leerlingen mogen laten excelleren. Dat moet: ieder talent dient in zijn of haar ontwikkeling te worden gestimuleerd. De vraag is meer: in welke maatschappelijke context kan of moet dit gebeuren? Ik pleit voor brede, maar niet te grote locaties of scholen waar leerlingen met verschillende talenten elkaar ontmoeten. Hier moet de samenleving die we voor ogen hebben al zichtbaar zijn.

Daarom is het op zich ook goed dat de Regering ervoor pleit meer leerlingen van het speciaal onderwijs een plek te geven in het reguliere onderwijs. In Groningen hebben we zogenaamde inclusieve basisscholen waarin bijvoorbeeld ook kinderen met het syndroom van Down les krijgen. Toch krijgen deze scholen een stempel: "Mooi dat jullie dat doen", zeggen de ouders, "maar wij sturen ons kind niet naar een mongolenschool!" Mooi dat de beweging van speciaal naar regulier onder-

1. Met de term *middenschool* doelt men doorgaans op een vernieuwende onderwijsvorm (jaren '70) voor de twee eerste jaren na het basisonderwijs, waar iedereen - ongeacht intelligentieniveau, sociale klasse en kwaliteit van het genoten basisonderwijs - eenzelfde startkans krijgt in het voortgezet onderwijs. Voorstanders zijn ervan overtuigd dat dit leerlingen meer tijd geeft om hun sterke kanten te ontdekken, waarop dan een latere studiekeuze kan worden geënt. De bedoeling was destijds om deze middenschool volledig onafhankelijk (qua directie, infrastructuur, ligging) te laten functioneren.

wijs wordt ingezet, maar bezuinig daarop nou juist niet tegelijkertijd 300 miljoen! Dit maakt deze beweging zo kwetsbaar, waarbij aan de ene kant wordt geroepen dat taal en rekenen alle aandacht moeten krijgen en waar ook leerlingen komen die veel ondersteuning nodig hebben. Er wordt veel van onze collega's gevraagd!

Voor oplossingen kunnen we ook te rade gaan bij hoogleraar pedagogiek Micha de Winter. De Winter heeft heel veel onderzoek gedaan naar factoren die de onderwijskwaliteit beïnvloeden. Zo is één van zijn thema's de stijl van opvoeden en de samenwerking tussen ouders en school. Hij pleit voor een opvoedingsstijl die niet 'laissez faire' is. Uit onderzoek naar het puberbrein blijkt immers dat pubers juist structuur nodig hebben om te kunnen leren. Tegelijkertijd levert de autoritaire stijl van opvoeden ook te weinig resultaat op. De Winter pleit daarom voor een autoritatieve opvoedstijl: aan de ene kant steun en begeleid je je kind, maar daarnaast stel je ook regels en grenzen. Hij vindt ook dat we doorgeschooten zijn in onze individualistische levensstijl! Leren we kinderen ook om 'nee' te accepteren? Hebben we eigenlijk wel voldoende tijd om onze kinderen echt op te voeden? Is daarbij ook de acceptatie aan het wegvallen van beslissingen die door anderen worden genomen? Is dit ook een probleem bij de legitimering van de besluitvorming?

Dit sluit goed aan bij het thema burgerschapsvorming in het onderwijs. Bij burgerschap gaat het erom dat leerlingen zicht krijgen op de samenleving in haar geheel en dat ze in staat zijn om passief en actief een bijdrage te leveren aan de samenleving. Ik zie de school als de samenleving in het klein. We kunnen veel meer doen aan leerlingenparticipatie, waarbij leerlingen merken dat hun kennis en ideeën er ook toe doen. Je moet leerlingen niet alleen vertellen óver de samenleving, maar je moet ze actief laten participeren. Een voorbeeld: mijn netwerk van schoolleiders wilde aan de slag met het thema social media. Toen hebben we 10 van onze leerlingen gevraagd om ons te komen bijscholen. Die verrasten ons met een semi-professionele aanpak. Tijdens de vragenronde ter afsluiting, nam één van hen zelfs de

microfoon van me over om verder de discussie te leiden.

Samengevat kan het onderwijs veel betekenen om de meritocratie tegen te gaan, namelijk:

- Leerlingen zoveel mogelijk laten leren. Het doet er echt toe de talenten van leerlingen te benutten.
- Andere onderwijsorganisatievormen in het onderwijs hanteren. Meer samen en niet teveel opdelen.
- Aandacht besteden aan opvoeden en dus meer samenwerken met de ouders.
- Burgermanschap niet alleen onderwijzen, maar ook actief uitvoeren.

Verbinding is daarbij voor mij het belangrijkste begrip. Verbinding wordt doorgaans gezien als 'soft', terwijl de samenleving er zó om vraagt!

Ik ben een onderwijsman en vindt het nog steeds prachtig te werken aan de volgende generaties die de verantwoordelijkheden van ons gaan overnemen. Om te helpen, zodat ze zelf hun talenten ontdekken en deze verder ontwikkelen. De school is daarbij de samenleving in het klein. En de belangrijkste conclusie is dat leerlingen serieus willen worden genomen, betrokkenheid mogen tonen en soms invloed willen hebben en dat ze bij iemand terecht kunnen als er sprake is van onrechtvaardigheid of problemen.

Zijn wij volwassenen dan zo anders? Als er sprake is van een groeiende meritocratie van de best opgeleiden, laten we dan de school als metafoor voor de samenleving voor ogen houden:

Neem burgers/bewoners/werknemers serieus, organiseer betrokkenheid en laat ze echt invloed uitoefenen, sta open voor onrechtvaardigheid en problemen. Tegelijkertijd mag je acceptatie verwachten van beslissingen: democratie, met of zonder diploma, is niet vrijblijvend. Er moeten besluiten worden genomen.

Hoogopgeleide burgers: wordt de samenleving er beter van? Jazeker, mits ze zich niet opsluiten in de elite van politiek en maatschappij en ze echt inhoud willen geven aan het verbinden van mensen!

Van der Wielenlezing 2012

Alexander Rinnooy Kan, voorzitter Sociaal-Economische Raad

Zonder diploma geen toegang?

Voor bestuur en samenleving telt elk talent!

Goedemiddag dames en heren. Het is een genoegen om in Leeuwarden te zijn. Niet voor het eerst en zeker ook niet voor het laatst, kan ik u verzekeren, want ik heb een kleine primeur voor u. Ik heb namelijk minder dan een jaar geleden tot mijn vreugde en verrassing ontdekt dat mijn persoonlijke voorgeschiedenis voor een deel in deze stad ligt. Kan, het tweede gedeelte van mijn naam, is een Joodse naam en heel lang heb ik niet geweten wat de voorgeschiedenis van die tak is. Pas een jaar geleden heb ik uitgevonden dat de geschiedenis van die naam door deze stad loopt. Het blijkt namelijk dat hier een huis stond dat 'De Kanne' heette. Daar heeft mijn verre voorvader een groot gedeelte van zijn leven doorgebracht en kennelijk zijn naam aan ontleend. Dat brengt mij bij de beroemde cabaretier Wim Kan, wiens naam dezelfde voorgeschiedenis heeft als de mijne, weet ik toevallig. Daarmee kunt u toch weer een belangrijke Nederlandse burger uit de amusementswereld toevoegen aan de lijst van vooraanstaande afstammelingen. Ik schaar me met vreugde in die rij, want ik vind het een hele eervolle geschiedenis voort te komen uit uw stad. Vind het daarom dubbel leuk dat ik hier vandaag voor u de Van der Wielenlezing mag verzorgen. Met als aanleiding de twee heren Van der Wielen die met hun inzet een stempel hebben gedrukt op de geschiedenis van uw stad en omgeving.

Ik wil beginnen met het verhaal van Sandra. Sandra moet van haar moeder na de basisschool naar het zelfstandig gymnasium. Ze wil niet. Al haar vriendinnetjes gaan naar het VMBO of naar de HAVO. Het 'gennasium', zoals de school in de wijk wordt genoemd, is voor kakkers, niet voor een Surinaams meisje uit een achterstandswijk. Maar Sandra's

moeder, een alleenstaande bijstandsmoeder, is vastbesloten: haar kind moet alle kansen grijpen. Ze zegt, zoals zoveel Surinaamse moeders: "Luister meisje. Als je een beter leven wilt, moet je er zelf voor zorgen. Niemand gaat dat voor je doen. Onthoud goed: je diploma is je eerste man!"

Eenmaal op het gymnasium voelt Sandra de wereld van verschil tussen haar en de 22 witte jongens en meisjes uit haar klas. Voor hen is zoveel vanzelfsprekend wat voor Sandra onbekend is. Een ongemakkelijke situatie. Zo vertelt haar klasgenoot Bas dat zijn vader een nieuwe boot heeft gekocht: 50.000 euro duurder dan de vorige. Onvoorstelbaar, vindt Sandra. Dat is vier jaar bijstand! Vreemd zijn ook de spierwitte ringen rond de ogen van haar klasgenootjes, na de voorjaarsvakantie. Zijn ze allemaal geschminkt? Haar vriendinnetje moet het uitleggen: dat komt van de skibril! Maar het grootste verschil tussen Sandra en de anderen is, dat voor hen het 'gym', die goede toegang tot vervolgopleiding en arbeidsmarkt, vanzelfsprekend is.

Het bestaat nog steeds: kinderen uit achterstandsgroepen die stijgen op de onderwijsladder. Kinderen die een veel hogere opleiding volgen dan hun ouders, omdat dat bij hun talenten past en omdat ze die kans krijgen. Kinderen die daardoor een perspectief veroveren op een betere toekomst. Sandra laat het zien: het bestaat nog steeds. Sandra is namelijk de hoofdpersoon in het boek *Het Gym* van Karin Amatmoekrim (2011). Sandra is geïnspireerd op de ervaringen van de schrijfster, die net als Sandra op aandringen van haar moeder het gymnasium volgde om aan de armoede te ontsnappen. Daarmee is ze een mooi voorbeeld van sociale stijging. In de afgelopen decennia volgden velen zo'n

spoor en het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking is de laatste tientallen jaren dan ook fors gestegen. Een prachtig resultaat: zeker voor een samenleving die – zoals Nederland – tot de beste vijf kenniseconomieën van de wereld wil behoren. Tegelijkertijd is er sprake van een bijzondere paradox. Klimmen op de onderwijsladder wordt in ons land beschouwd als het middel bij uitstek om sociale verschillen te verkleinen, als hét middel voor het bereiken van een rechtvaardiger, open samenleving. Deze nadruk op opleiding heeft een pijnlijk neveneffect. Er lijkt in de samenleving een nieuwe scheidslijn te ontstaan: die tussen hoger en lager opgeleiden. Steeds meer lijkt opleidingsniveau iemands positie in de maatschappij te bepalen: als het gaat om werk en inkomen, maar ook wat betreft wonen, gezondheid en maatschappelijke participatie - het betrokken zijn bij de samenleving in brede zin. Wie niet veel heeft geleerd, dreigt aan de zijlijn te komen staan. Een zorgwekkend vooruitzicht, in allerlei opzichten!

Graag wil ik vanmiddag met u nagaan wat we kunnen doen om dit doemscenario te voorkomen. En daarbij wil ik benadrukken dat ik er niet op uit ben om de waarde van diploma's en een goede opleiding te relativieren. Het belang daarvan is onverminderd groot en de opleiding en ontwikkeling van mensen verdienen dan ook alle aandacht. De kenniseconomie is onze enige kans om te kunnen concurreren; daar horen opleidingen bij, in de meest brede zin van het woord. Daarbij moeten we er wel voor zorgen dat onze samenleving behalve cognitieve talenten ook allerlei andere talenten honoreert en dat iedereen, ongeacht opleidingsniveau, zich bij de besluitvorming en het bestuur van de samenleving betrokken voelt. Maar eerst wil ik kort stilstaan bij de stijging van het opleidingsniveau in de laatste halve eeuw en de maatschappelijke betekenis van opleidingsverschillen.

De heren Van der Wielen zouden vast heel trots zijn als ze konden zien hoe het opleidingsniveau van de bevolking de afgelopen eeuw is gestegen. Een paar cijfers¹.

Tussen 1975 en 2006 daalde de categorie laagopgeleiden van 54 naar 24 procent. De categorie hoogopgeleiden steeg van 13 naar 35 procent². Dat is een spectaculair resultaat. Met een opvallend verschil tussen jonge vrouwen en jonge mannen: in 2009 had 42 procent van de vrouwen tussen 25 en 34 jaar een hoge opleiding, tegen 36 procent van de jonge mannen. Al met al een forse stijging van opleidingsniveau; soms wel met twee of drie niveaus per generatie, ook onder allochtonen. Van de tweede generatie Turkse, Marokkaanse en Surinaamse jongeren studeert nu meer dan 40 procent aan een HBO of universiteit³.

Ik geef u nog een voorbeeld, ter illustratie van sociale stijging in een autochtone familie. Grootvader Willem Haverkamp was aan het begin van de vorige eeuw landarbeider; hij werkte bij een grote boer in de Bollenstreek, had alleen lagere school. Hij kreeg zeven kinderen. Alle kinderen gingen na de lagere school uit werken, behalve de oudste zoon, Theo. Die mocht 'doorleren'. Eerst naar de MULO en toen naar de Kweekschool: midden vorige eeuw hét vehikel voor sociale stijging. De kweekschool werd ook wel de 'universiteit voor de armen' genoemd⁴. Theo werd, nadat hij nog allerlei aanvullende aktes had gehaald, leraar op een middelbare school. Hij kreeg drie kinderen. Zijn oudste dochter Annet ging in de jaren zeventig ook naar de MULO. Daar haalde ze zulke mooie cijfers dat ze kon overstappen naar de HBS. Als eerste in de familie. Daarna volgde de universiteit, waar ze na haar afstuderen ook een baan vond en uiteindelijk promoveerde. Van Willem naar Annet, van de eerste naar de derde generatie: een sprong van het laagste naar het hoogste opleidingsniveau. Een waargebeurd succesverhaal.

1. Herweijer, L. (2010) Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, in: Wisseling van de wacht: generaties in Nederland, SCP, Sociaal en Cultureel Rapport 2010, p. 275 – 299.
 2. Dekker, P en T. van der Meer (2009) Opleidingsverschillen verder onderzocht, in: Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008, SCP, oktober 2009, p. 136.
 3. SCP (2012) Jaarrapport Integratie 2011, p. 117 – 118.
 4. Herweijer, a.w.

Een mooie ontwikkeling, sociale stijging, die tegelijkertijd met zich meebracht dat de categorie laagopgeleiden van samenstelling veranderde. In het midden van de vorige eeuw waren laagopgeleiden in de meerderheid, maar waren er onder hen veel mannen en vrouwen met meer in hun mars en meer ambitie dan uit hun diploma bleek. Veel mensen met 'gemiste kansen'. Inmiddels zijn de kansen op een hogere opleiding sterk verbeterd. Wie maar enigszins kan, kan tegenwoordig doorstromen. Laagopgeleiden vormen nu een minderheid van 'achterblijvers'.

Net als de categorie laagopgeleiden is die van de hoogopgeleiden veranderd. Zo is de homogamie, het aangaan van een relatie met iemand van hetzelfde opleidingsniveau, onder hoogopgeleiden sterker geworden. Trouwde in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw de dokter nog met een verpleegster - lees er de doktersromans maar op na - tegenwoordig trouwen dokters, advocaten, rechters en bedrijfseconomen met elkaar. Laag- en hoogopgeleiden verschillen daardoor als groep sterker van elkaar dan vroeger.

Wat is daarvan de maatschappelijke betekenis?

Hoe hoger het opleidingsniveau, des te meer maatschappelijke kansen. Daarin heeft de moeder van Sandra helemaal gelijk. Met als gevolg: grote maatschappelijke verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden. Ik schets er een paar. Daarbij baseer ik me onder meer op een recent rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) *Nieuwe ronde, nieuwe kansen* dat nagaat of 'een perspectief op sociale stijging nog toekomstbestendig is'⁵.

De verschillen beginnen al vroeg: thuis, in het gezin, vóórdat kinderen naar school gaan. Judi Mesman, hoogleraar Opvoeding en onderwijs in Leiden, laat in haar oratie uit 2010 zien hoe in Nederland hoger opgeleide ouders bijdragen aan het schoolsucces van

hun kinderen⁶. Dat doen ze door de kinderen cognitief te stimuleren: met speelgoed, leerszaam materiaal, legerichte activiteiten en gesprekken. Bij lager opgeleide ouders is die stimulans er vaak veel minder en dit is volgens mevrouw Mesman één van de redenen waarom een laag opleidingsniveau vaak van generatie op generatie wordt doorgegeven.

Op de arbeidsmarkt biedt een hogere opleiding je meer kans op kwalitatief goed werk, een hoger functieniveau en een hoger loon. Een hoogopgeleide verdient gemiddeld bijna twee maal zoveel als een laagopgeleide⁷. Sinds de jaren negentig is de meeropbrengst van een hogere opleiding nog verder toegenomen.

Als het om wonen gaat, is volgens de RMO de grote scheiding tussen hoog- en laagopgeleiden eenvoudig te constateren. Ze wonen in andere wijken en buurten. Om deze geografische scheiding ongedaan te maken, zou dertig procent van de mensen met een laag inkomen moeten verhuizen. De kwaliteit van de woning en de woonomgeving van laagopgeleiden is slechter en ze hebben veel minder vaak een eigen huis. Het percentage eigenhuisbezitters onder laagopgeleiden is de laatste jaren nog verder afgenomen. 'Een eigen huis, een plek onder de zon', de droom van volkszanger René Froger, lijkt steeds meer voorbehouden aan hoger opgeleiden.

Maar het meest in het oog springende verschil tussen hoog- en laagopgeleiden is het verschil in gezondheid en levensverwachting⁸. Vrouwen met een lage opleiding leven naar verwachting 6,4 jaar korter dan hun hoogopgeleide seksegenoten, laagopgeleide mannen 7,3 jaar korter. Laagopgeleiden hebben bovendien tijdens hun kortere leven ook nog een slechtere gezondheid en ze kampen met meer beperkingen. En risicogedrag zoals roken en overgewicht komt bij laagopgeleiden vaker voor, waardoor hun kans op aandoeningen zoals hart- en vaatziekten, longkanker en diabetes groter is.

5. RMO (2011) Nieuwe ronde, nieuwe kansen. Sociale stijging en daling in perspectief. Den Haag, april 2011.

6. Mesman, J. Oud geleerd, jong gedaan: Investeren in ouders bevordert onderwijskansen van kinderen. Leiden (2010), oratie.

7. In cijfers: 49.000 tegenover 26.000 euro (cijfer 2009). CBS (2009) Inkomen stijgt met opleidingsniveau.

8. Zie: Nationaal Kompas Volksgezondheid van het RIVM op: www.nationaalkompas.nl

Een opsomming die reden geeft tot zorg. Daar komt nog een zorg van heel andere aard bij. Een verschil in politieke betrokkenheid.

Eind 2010 publiceerde het CBS een onderzoek over sociale samenhang, waarin participatie, vertrouwen en integratie in onze samenleving werden onderzocht⁹. Daarbij bleek vooral opleiding een bepalende factor. Hoger opgeleiden doen vaker vrijwilligerswerk, zijn vaker lid van verenigingen en hebben aanzienlijk meer vertrouwen in de medemens en in instituten zoals de Europese Unie en de Tweede Kamer dan lager opgeleiden. Lager opgeleiden nemen minder deel aan verkiezingen en zijn minder politiek actief. Ze hebben weinig vertrouwen in de politiek en de regering; ze zijn vooral cynisch. Van de laagopgeleiden is twee derde (67 procent) het eens met de stelling: 'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet' (tegen 32 procent van de hoogopgeleiden)¹⁰. Een even groot percentage laagopgeleiden is het eens met de uitspraak: 'Ik denk niet dat Kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken' (tegen 31 procent van de hoogopgeleiden).

Er zijn diverse verklaringen voor de verschillen in politieke participatie naar opleidingsniveau. Een belangrijke verklaring is, dat hoogopgeleiden in hun lange onderwijstraject meer basiskennis meekrijgen om de politiek te kunnen volgen. Daarnaast leren ze er de cognitieve en sociale vaardigheden om zich met dit complexe bedrijf te bemoeien. Laagopgeleiden missen die hulpbronnen. Met als gevolg dat er in vertegenwoordigende organen en onder politieke bestuurders relatief weinig laagopgeleiden zijn te vinden.

Nederland een diplomademocratie?

De bestuurskundige Bovens noemt Nederland dan ook een Diplomademocratie: een

land dat wordt bestuurd door de burgers met de hoogste diploma's¹¹. Kijk naar het parlement, de regering, overlegorganen en belangenorganisaties: overal domineren hoogopgeleiden. Dat leidt, zo stelt Bovens, tot democratisch ongenoegen bij laagopgeleide burgers. Hij ziet de opkomst van nieuwe, meer nationalistische en populistische partijen als een reactie op het ontstaan van de diplomademocratie. Anders dan de hoogopgeleiden in de traditionele partijen nemen deze nieuwe 'volkspartijen' de zorgen en voorkeuren van laagopgeleiden serieus. Zij komen niet per se met oplossingen, maar wekken op zijn minst de indruk beter te luisteren. Ze maken de lager- en middelbaar opgeleiden zichtbaar in het politieke landschap en geven hun een stem.

De politicoloog Fennema maakt overigens een iets minder sombere analyse¹². Hij wijst erop dat het vertrouwen van laagopgeleiden in de politiek in elk geval veel hoger is dan 40 jaar geleden. En volgens hem is het parlement juist democratischer geworden. Als we democratische vertegenwoordiging zien als een afspiegeling van de opvattingen van kiezers, dan representeert het parlement de laagopgeleiden via de SP en de PVV juist beter.

Niet iedereen doet mee en dat bedreigt de samenhang

Het beeld dat oprijst uit het voorgaande heeft een Januskop. Aan de ene kant zien we iets moois. De stijging van het opleidingsniveau van de bevolking in de afgelopen vijftig jaar is een grote prestatie, die ons veel heeft opgeleverd. Behalve zelfontplooiing op individueel niveau, heeft het geleid tot economische groei en meer welvaart voor de hele samenleving.

De andere kant is minder fraai. Net als toen is er een groep die op allerlei terreinen op achterstand staat: de laagopgeleiden. Zij hebben geen toegang tot allerlei maatschappelijke

9. CBS (2010) Sociale samenhang: participatie, vertrouwen en integratie, Den Haag, CBS, december 2010.

10. CBS (2010), p. 137.

11. Bovens, M. en A. Wille (2010) De diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie. Amsterdam, Uitgeverij B. Bakker, december 2010. Zie ook: Bovens, M en A. Wille (2009) Kloof in opleidingsniveau levert gevaar voor democratie, 6 april 2009, www.kennislink.nl/kernwoorden/democratie.

12. Fennema, M en J. van Koppen (2011) Democratisch gehalte van de Tweede Kamer is toegenomen, 26 oktober 2011, www.opiniestukken.com.

verworvenheden die voor hoogopgeleiden vanzelfsprekend zijn, want ze hebben geen diploma. Bovendien hebben veel laagopgeleiden niet het vertrouwen dat hun situatie veel kan verbeteren, dat ze in traditionele instituties meetellen en worden gehoord. Dat is zorgelijk. Wie het gevoel heeft er in de samenleving minder toe te doen, voelt zich allengs minder betrokken bij die samenleving. Waar betrokkenheid ontbreekt, heeft ongenoegen en cynisme een voedingsbodem. En een samenleving waarin niet iedereen meedoet, verliest haar samenhang. Zo'n maatschappij verliest ook talent. En dat zou eeuwig zonde zijn, want die talenten hebben we juist zo hard nodig! Het is heel onverstandig – zeker in een vergrijzende samenleving – om talent onbenut te laten.

Daarom wil ik met u nagaan wat we kunnen doen om dit doemscenario te voorkomen.

Maar veel belangrijker is dat wij, als meer bevoorrechte burgers, burgers op een positie met een zekere invloed, burgers in netwerken en organisaties, ook middelen in handen hebben om de achterblijvers erbij te betrekken. Zodat we samen bijdragen aan een rechtvaardige, open en slimme samenleving. Ik wil met u enkele mogelijkheden verkennen.

Ten eerste: jongeren moeten voldoende kansen krijgen en worden gestimuleerd om hun talenten te ontwikkelen.

Ter illustratie een voorbeeld.¹³

In 1926, vlak vóór de crisistijd, meldt Jacob de Bruin zich als jeugdleader in de Haagse Schilderswijk. Met donaties uit de betere Haagse kringen is daar – zoals dat heette – ‘voor de minst bedeelde jeugd’ een buurthuis opgericht, maar de jongeren moeten er niets van hebben. De Bruin, zelf zoon van een schoenmaker en een idealist met charisma, maakt buurthuis De Mussen tot een bloei-

end middelpunt van de wijk. Zijn uitgangspunt is dat alle jongeren met een goede voedingsbodem en voldoende zonlicht kunnen uitgroeien tot iets moois. In zijn woorden: “Ieder kind is onze volle aandacht waard.” Hij wil ze in het buurtcentrum daarvoor de kans bieden. Heel concreet: door hen maatschappelijk en cultureel te ontwikkelen en daarnaast allerlei praktische vaardigheden te leren. Daarom staan er in De Mussen handarbeid, timmeren, bouwen en knutselen op het programma. De Mussen heeft ook een eigen kampeerterrein op de Veluwe waar de jongerengroepen jaarlijks een week naartoe gaan om meer te leren over de natuur. Veel mensen uit opeenvolgende generaties in de Schilderswijk kregen in dit buurtcentrum een opstapje naar een beter leven.

De Mussen, het oudste buurthuis van Nederland, bestaat nog steeds. Eind vorig jaar vierden ze hun 85 jarig bestaan en hun missie is dezelfde als toen: kinderen, jongeren en hun ouders kansen bieden op ontwikkeling. Dat is een bemoedigend verhaal. Het kán dus best, maar het vraagt wel inzet, toewijding en heel veel aandacht. In antwoord op de vraag 'Hoe kan het anders en beter?' zou ik dus als eerste willen noemen: talentontwikkeling van jongeren!

In de conclusie van het RMO-rapport *Nieuwe ronde, nieuwe kansen* dat ik al eerder aanhaalde¹⁴, staat: "In een open samenleving is het de uitdaging om iedereen, ongeacht het bereikte opleidingsniveau, perspectief te geven op talentontwikkeling, waardering en invloed." Een conclusie die gedeeld wordt door de SER. In meerdere adviezen van de afgelopen jaren hebben wij het belang van brede talentontwikkeling benadrukt.¹⁵ Voor de SER zijn alle jongeren interessant: hoog- en laagopgeleide jongeren, autochtone en allochtone jongeren, jongeren zonder en met arbeidsbeperkingen.

13. Willems, w en S. Klein Kranenburg (2011) Niks geteisem. Het wonderbaarlijke verhaal van De Mussen. Den Haag, uitgeverij De Nieuwe Haagsche.

14. RMO (2011), p. 11.

15. Zie bijvoorbeeld de SER-adviezen: Niet de afkomst maar de toekomst: Naar een verbetering van de arbeidsmarktpositie van allochtone jongeren, 07/01; Meedoen zonder beperkingen: Meer participatiemogelijkheden voor jonggehandicapten, 07/06; De winst van maatwerk: Voorbereiding op participatie van jongeren met ontwikkelings- en gedragstoornissen, 09/07.

In een SER-advies over het onderwijs uit 2011 benadrukt de raad dat in het onderwijs iedereen moet worden doorgeleid naar de plek die - gezien zijn of haar talenten- het beste past en dat elke jongere, op welk onderwijsniveau dan ook, vervolgens moet kunnen rekenen op uitstekend onderwijs.¹⁶ Op de juiste plek in het onderwijs terecht komen: dat blijkt voor veel jongeren niet gemakkelijk. Daarom pleit de SER voor meer aandacht – ook van jongeren zelf – voor het maken van de juiste keuze. Dat kan beginnen met een assessment van de competenties en vaardigheden van de jongere. Voor alle jongeren en vooral voor degenen met beperkingen is het belangrijk te weten waar ze goed in zijn, waar hun talenten liggen. Intake- of matchingsgesprekken maken daarna duidelijk of student en opleiding bij elkaar passen. Bovendien is voor elke opleiding vanzelfsprekend heldere voorlichting nodig over wat studenten te wachten staat. Deze SER-adviezen bevatten veel aanbevelingen voor de overheid en het onderwijs, maar ook een oproep aan werkgevers om zich in te spannen om alle jongeren een kans te geven. Ook als dat vraagt om 'jobcarving' ofwel: het toesnijden van een baan op de mogelijkheden van een jongere. Voor jongeren uit kwetsbare groepen is die inspanning veel waard, want meedoen op de arbeidsmarkt zorgt voor binding met de samenleving en het gevoel dat je meetelt.

Ten tweede moeten we zorgdragen voor talentontwikkeling van ouderen. Leren is immers niet alleen belangrijk voor jongeren en niet alleen mogelijk tijdens initiële opleidingen. Leren, of liever gezegd: 'ontwikkelen', kan ook later in het leven. In onderwijsinstellingen, maar ook op de werkplek of door actief deel te nemen aan het maatschappelijk leven. Daar kunnen allerlei talenten worden erkend en gehonoreerd.

Juist over het post-initieel onderwijs brengt de SER deze maand een advies uit met de titel *Werk maken van scholing*.¹⁷ Uitgangspunt is dat een leven lang leren inmiddels

noodzakelijk is. Kennis veroudert immers razendsnel. Werkenden zullen zich dan ook veel meer dan in het verleden moeten blijven scholen om hun functie of beroep goed te kunnen blijven uitoefenen en om wendbaar te blijven op de arbeidsmarkt. Ook voor werkzoekenden geldt dat zij meer kansen hebben om aan de slag te komen als ze adequaat zijn geschoold. In ons ontwerpadvies staat dat onderwijsaanbieders intensiever zullen moeten inspelen op de snel veranderende behoeften van bedrijven, werkenden en werkzoekenden. En omgekeerd: de vragers van scholing zullen beter duidelijk moeten maken aan welke scholing zij behoefte hebben. Nederland zit namelijk nog lang niet op het scholingsniveau dat we willen: slechts 1/6 van de beroepsbevolking volgt in ons land een vorm van aanvullend onderwijs, bij- of herscholing. Dat is wel ongeveer het Europees gemiddelde, maar dat is wat betreft onze ambitie om bij de top van kenniseconomieën te horen, een veel te laag percentage. In de Scandinavische landen ligt dat percentage bijvoorbeeld ongeveer twee keer zo hoog!

Een meritocratie moet worden voorkomen

Maar dames en heren, ook met meer ontwikkelings-, opleidings- en scholingsinspanningen zijn we er nog niet. We kunnen idealistisch zijn en hopen dat ieder zijn kansen kan benutten: er zullen altijd hoog- en laagopgeleiden blijven bestaan. Enerzijds is dat niet erg, want ook aan lager opgeleiden blijft behoefte. We moeten in zo'n samenleving wél vermijden dat die lager opgeleiden in een isolement geraken. We moeten voorkomen dat zij zich politiek niet gerepresenteerd of zelfs buitengesloten voelen. Ofwel: hoe kunnen we een meritocratie, in de onaangename zin van het woord, vermijden? Daar zijn allerlei interessante ideeën over. Ik noem er twee.

Volgens Bovens kan dat onder meer door het tegengaan van statusmonopolies. Dat

16. Strategische Agenda Hoger Onderwijs, Onderzoek en Wetenschap, Den Haag, SER, 11/07

17. Werk maken van scholing, advies over de postinitiële arbeidsmarkt, Den Haag, SER, 12/02

betekent: voor vertegenwoordigende en bestuursfuncties moeten we niet alleen letten op diploma's, niet alleen academici vragen, maar ook competenties en kennis erkennen die buiten het formele onderwijs zijn verworven. Kijkend naar de SER kan het ook daar beter. Van alle raadsleden zijn er slechts vijf van de 33 niet universitair geschoold. Vier van die vijf zitten aan werkgeverszijde. Het bedrijfsleven biedt duidelijk kansen om hogerop te komen en invloed uit te oefenen.

Verder stelt Bovens voor om de beleidsarena aan te passen. Hij pleit ervoor lager opgeleiden in een veel vroeger stadium te betrekken bij de ontwikkeling van beleid. Een vorm van interactieve beleidsvorming waarbij laagopgeleiden een kans krijgen om betrokken te zijn. Soms zal dat vragen om specifieke maatregelen om dit te doen slagen: bijvoorbeeld selectie en training van deelnemers en actieve moderatie van de beraadslagingen. Ook de SER vindt het voor het draagvlak van zijn adviezen heel belangrijk om zoveel mogelijk relevante groepen bij de voorbereiding te betrekken. Zo hebben de vertegenwoordigers van werkgevers- en werknemersorganisaties elk een zetel beschikbaar gesteld aan de ZZP'ers in hun achterban en de vakbonden deden dat ook voor de jongeren in hun kring. Verder maken we regelmatig gebruik van hoorzittingen om alle partijen in het veld te raadplegen die bij een adviesthema zijn betrokken. Soms vragen we zelfs nog ruimer om ideeën en suggesties via een online consultatie van alle burgers.

Een leuk voorbeeld in dit verband werd mij aangedragen door David van Rijbroek, auteur van het boek Congo en initiatiefnemer van G1000, een grootschalig initiatief in België om de bevolking te betrekken bij de ontwikkeling van nieuwe perspectieven voor het land. De samenstelling van dat gezelschap kwam niet tot stand doordat mensen zich konden opgeven, maar doordat ze werden uitgeloot. Er werden net zo lang steekproefsgewijs mensen benaderd totdat ze er 1000 hadden die mee wilden doen. Op zijn minst een creatieve manier van betrokkenheid genereren, vind ik.

Het zijn een paar voorbeelden van manieren waarop we kunnen zorgen voor een bredere betrokkenheid bij beleidsontwikkeling, bestuur en politiek. Ongetwijfeld zijn er ook in uw 'branche' soortgelijke initiatieven genomen of staan ze op stapel.

Tot slot

Karin Amatmoekrim, de schrijfster van het *Het Gym*, ging na het gymnasium letterkunde studeren. Inmiddels is ze behalve schrijfster en recensent voor de Volkskrant, lid van de adviesraad Cultuur van de gemeente Den Haag en lid van de Raad van Toezicht van Forum, het kennisinstituut voor multiculturele vraagstukken. Zij is echt een prachtig voorbeeld van de sociale stijging die de afgelopen eeuw kenmerkte. Nederland heeft zich in rap tempo ontwikkeld. Dat neemt niet weg dat er ook nu 'achterblijvers' zijn: de laagopgeleiden. Ze trekken op allerlei terreinen zoals werken, wonen, arbeidssatisfactie en gezondheid aan het kortste eind en ze voelen zich op afstand staan van de rest van de samenleving. Voor hen kan het lijken of er overal bordjes staan met de tekst: *Zonder diploma geen toegang*.

Hoe kunnen we voorkomen dat een grote groep in onze samenleving aan de zijlijn blijft staan? Door alle talent, van welke aard en opleidingsniveau dan ook, zorgvuldige aandacht te geven en tot ontwikkeling te brengen. Daarvoor is niet alleen talentontwikkeling van jongeren van belang, maar ook blijvende talentontwikkeling van ouderen. Daarnaast moeten we ervoor zorgen dat alle burgers zich door beleid, bestuur en politiek gezien en gehoord voelen. Want meedoen aan onze maatschappij moet voor iedereen mogelijk zijn. Met of zonder diploma.

Focus op talent of ambitie?

Vraag:

"U spreekt over talenten. Ik zie om me heen mensen met ontzettend veel talenten, maar het is juist de ambitie die ontbreekt. Zouden we niet veel meer moeten kijken naar het stimuleren van ambities?"

Rinnooy Kan:

"Mijn uitgangspunt is: laten we iedereen de mogelijkheid bieden om iets met zijn talenten te doen. Uiteindelijk is het benutten daarvan ieders eigen verantwoordelijkheid. Wat mij betreft mag je er diep in je hart ook iets bij voelen van een plicht in de richting van de samenleving die de mogelijkheden creëert, maar dwang is daarbij uiteraard ondenkbaar. We moeten kansen creëren, meerdere. En als mensen die kansen niet wensen te benutten, verspelen ze mogelijkheden die hun wel zijn aangeboden en die voor de samenleving verrijkend zouden kunnen zijn. Maar ja, ik ben het met u eens: ambitie is daarbij inderdaad een doorslaggevende factor."

Wagenaar: "Veel leerlingen weten vaak nog niet wat hun talenten zijn. Ze weten nog niet wat ze kunnen. Wat wij als onderwijs nog niet goed genoeg doen, is leerlingen zó begeleiden dat ze zélf ontdekken wat hun talent is. Wij moeten ons veel meer afvragen: hoe kunnen wij leerlingen zoveel individuele aandacht geven dat ze hun talenten ontdekken? Als je ze namelijk eenmaal hebt ontdekt, krijg je er plezier in."

Pleidooi voor de middenschool

Vraag:

"Ik zou graag een verbinding willen leggen tussen hoger en minder hoogopgeleiden. Daar maak ik me zorgen over. Heeft de SER daar concrete ideeën over?"

Rinnooy Kan:

"Het begint natuurlijk met de toegankelijkheid van ons onderwijs. De interessante vraag blijft: hoe komt het nou dat Nederland nog steeds slecht scoort als het gaat om de uitdrukking 'als je als dubbeltje bent geboren dan kun je ook een kwartje worden'? Terwijl dat toch sinds de Tweede Wereldoorlog een van de expliciete ambities van ons nationale onderwijsbeleid is. Om eigenlijk de discriminatie naar herkomst in het onderwijs te elimineren. Er is veel vergelijkend onderzoek gedaan door de OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development, red.) naar de onderwijssystemen van de aangesloten landen. Andere landen presteren veel beter dan wij. Een van de verklaringen waar de OECD mee komt, is het mislukken van de middenschool: het dwingen van kinderen tot een te vroege keuze. Onze Cito-toets heeft behoorlijke repercussies voor het kind dat die toets ondergaat. Nog los van het feit dat de toets alleen maar kijkt naar cognitieve talenten, wordt hij naar internationale normen in Nederland heel vroeg afgenomen. We hebben ons destijds in het middenschooldebat laten aanpraten dat de middenschool (met een latere keuze) een socialistisch dogma was - van Jos van Kemenade - dat op grote afstand gehouden moest worden en we hebben daarmee - naar mijn stellige overtuiging - de kans gemist op een rationeel debat, een zinnig onderwijsconcept. Nederland is in Europa een van de weinige landen waar die middenschool niet bestaat. Er zijn heel goed implementaties van de middenschool denkbaar waarbij niet gebeurt wat veel mensen vrezen, namelijk dat het talent dat er al wél is in de kiem wordt gesmoord. Je zou dus bijna zeggen, als we dit onderwerp serieus nemen, dan moeten we opnieuw een blauwdrukdiscussie voeren over het onderwijs. Ik kan me voorstellen dat veel aanwezige onderwijzers bleek wegtrekken bij die gedachte alleen al. Dat realiseer ik me. Maar eigenlijk ligt de fundamentele fout bij dat zo slordig en onverstandig gevoerde middenschooldebat."

Vraag:

"Maar hoe krijgen we dat weer op de politieke agenda?"

Rinnooy Kan:

"Dat is aan u. Maar we moeten het in elk geval onder ogen zien. Juist omdat er zulke emotionele veroordelingen over bestaan. Ik spreek deze zin wel vaker uit tijdens lezingen en altijd gaat er dan een soort huivering door de zaal. Bijna alsof ik het heb over een kampement of zo. Mensen vinden het zo'n verschrikkelijk idee. Maar als je er nuchter naar kijkt, kun je niet anders dan in alle objectiviteit vaststellen dat het niet laten doorgaan van een goede middenschool voor Nederland een enorme gemiste kans is."

Wagenaar:

"Ik ben niet de grootste voorstander van de middenschool, maar ik deel wel uw mening. Ik geloof echter niet helemaal in de noodzaak van een blauwdrukdiscussie. Het onderwijs is zo veranderd; er zijn grote zelfstandige organisaties ontstaan die uitstekend in staat zijn zelf keuzes te maken. We hoeven als bestuurders niet alleen te kijken naar wat de politiek ervan vindt; we kunnen ook zelf keuzes maken over hoe we onze scholen willen inrichten. Ik gaf u het voorbeeld van het scheiden van de Mavo uit het VMBO. Andere scholen kunnen echter ook een tegenovergestelde keuze maken. Wat ik maar wil zeggen: we hoeven niet te wachten op wat de politiek besluit, wij zijn als opleidingsorganisaties uitstekend in staat om zelf keuzes te maken. De politiek moet onze keuzes uiteraard uiteindelijk wel accorderen."

Een leven lang leren

Vraag:

"We hebben tot nu toe vooral over ontwikkeling van jongeren gesproken, maar ook ouderen moeten worden gefaciliteerd om hun leven lang te kunnen leren. Welke handvatten geef je bedrijven en instellingen, opdat medewerkers zich kunnen blijven ontwikkelen en dat er ruimte is voor werken naar vermogen. Hoe geef je vorm aan constructieve ontwikkeling van talenten?"

Rinnooy Kan:

"Ik verkeer vandaag in de luxe positie om u te kunnen verwijzen naar het van de week gepubliceerd SER-advies *Werk maken van scholing*. U kunt het raadplegen op de website van de SER."

Hoe nu verder?

Vraag:

"Wordt er in het Catshuis gesproken over de thematiek waar wij het vandaag over hebben? Speelt het een rol op dat niveau?"

Rinnooy Kan:

"Totaal niet! En dat zeg ik overigens met begrip voor de ongelooflijk vervelende klus die daar geklaard moet worden, wat je ook vindt van degenen die dat moeten doen. Maar deze thematiek wordt nu even overruled door de financiële zorgen van morgen en overmorgen. Maar voor over-overmorgen is het een belangrijke vraag en het is goed als er op verschillende plaatsen in Nederland, zoals nu hier vandaag, maar ook in Den Haag over dit soort vraagstellingen wordt nagedacht. Laten we dat vooral ook zou houden! Ik denk in alle eerlijkheid dat dit vraagstuk over de participatiekansen van lager opgeleiden niet alleen in Den Haag opgelost gaat worden, maar dat het zijn oplossing ook gaat vinden door reacties en initiatieven in de samenleving zelf, op allerlei plekken, momenten, op gemeentelijk niveau, maar ook binnen particuliere organisaties en binnen bedrijven. Dus als u in elk geval aan bijeenkomsten als deze lezing een goed voornemen ter zake heeft overhouden, dan hebben wij onze tijd goed besteed!"